

לזכר רעי ואלופי יוסף, אשר מפיו
שמעתי בראשונה על זרעו של
שעיביתרו בארצנו.

בני-שת ובני-קין (פרשת הקיני מאברהם ועד ירמיהו)

מאת

מנחם נאור

א

בראשית ד', יז: וידע קין את אשתו — קאסוטו: "הכוונה לאחת מאחיותיו
(ה' ד: ויולד בנים ובנות); כך כל המפרשים, מימי חז"ל עד זמננו.
שם: ויהי בונה עיר, ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך — רש"י: "קין בונה עיר,
ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך".

לא הקשה רש"י על כך שאדם שנגזר עליו "נע ונד תהיה בארץ" (יב), יבנה
עיר, אבל רמב"ן מנסה לתרץ: "... ואחרי שנולד לו זרע התל לבנות עיר, להיות
בנו יושב בה. ובעבור כי הוא ארור ומעשיו לא יצליחו, קראו 'חנוך', להגיד כי
לא בנאה לעצמו, כי הוא אין לו עיר ומושב בארץ, כי נע ונד הוא ... ומפני שלא
אמר 'ויבן עיר' ... יורה, כי היה כל ימיו בונה העיר, כי מעשיו ארורים: יבנה
מעט בטורח ועמל, וינוע וינוד מן המקום ההוא, ויחזור שם ויבנה מעט".
מאותה סיבה מנסה קאסוטו (154—155) לפרש "ויהי בונה עיר" על חנוך,
דבר מותר עפ"י הדקדוק, אבל מתעלם קאסוטו כליל מהמלים "בנו חנוך" שיש
לפרשן אך ורק על קין.

גם אנתנו נקשה אותה קושייה, ועוד יותר נתקשה בכך שאבותינו מייחסים
לבני-קין דווקא את ראשית מרעה הצאן, את ראשית הנגינה ואת ראשית תרבות
המתכת (כ—כב). ואין זה חשוב כלל, אם לפנינו אמת היסטורית, או היסטוריו-
סופיה של קדמונינו — גם היסטוריוסופיה צריכה להיות הגיונית.

בראותנו במקרא שהשם "קין" יינתן בעתיד לצאצאי יתרו חותן משה (במדבר
כ"ד, כא—כב; שופטים ד', יא), הם שבט "הקיני" (שם ועוד שופטים א', טז), נוכל
לשער שפרק ד' בספר בראשית צירוף הוא של מסורות ישראליות ומסורות
קיניות העומדות בסתירה זו לזו, אבל גשתלכו יחד לאחר ששני העמים באו
בברית הדוקה מימי משה רבנו ואילך.

1 מ. ד. קאסוטו, מאדם עד נח, ירושלים תשי"ט, לפסוקנו.

ב

בראשית ד', כה: וידע אדם עוד את-אשתו, ותלד בן, ותקרא את-שמו שת, כי שת-לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין.

שת הוא אבי האנושות, בני-האדם של העתיד. כי הבל הלא מת מבלי שהוליד בנים, וקין וזרעו ניספו במי-המבול. רמב"ן לבראשית ה', ג: "ויולד בדמותו כצלמו — ... ולא אמר זה בקין והבל, כי לא רצה להתאריך בהם, אבל פירש כן בשת, שהעולם הושתת ממנו". אם כן, מדוע נקראים בני-אדם "אנושות"?

שם, כו: ולשת גם-הוא ילד-בן, ויקרא את-שמו אנוש.

אנוש ילוד-האשה הראשון הוא שאף אביו היה ילוד-אשה. שת ילוד-אשה היה, אבל לא בן ילוד-אשה. אדם בכלל לא היה ילוד-אשה. לפיכך מסמל אנוש את האדם שבטבע, וממנו מתחילה ההיסטוריה. מכאן השם "אנושות", והם כולם, על-פי התורה, בני-שת. אחרי צאצאי אנוש המנויים בפס' ט—כז של פרק ה' נולד נח (שם, כח—כט), ואחרי תשעת הדורות המנויים בפס' י—כד של פרק י"א נולד אברם, הוא אברהם (כו).

בראשית כ"ה, א—ב: ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. ותלד לו את-זמרון ואת-יקשן ואת-מדן ואת-מדין ואת-ישבק ואת שוח.

הנשאל, כמה בנים היו לאברהם אבינו, יענה מיד: שנים. כי זוכרים הכול את יצחק ואת ישמעאל ושוכחים את ששת הבנים אשר ילדה קטורה לאברהם, הרי שמונה בס"ה. חשוב לענייננו בבני קטורה מדין, שבט המתיחס על אברהם ממש כמונו. פירוש הדבר, שבריחתו של משה למדין (שמות ב', טו) לא במקרה באה, כי אל שבט אח ברח ובתוכו נשתקע, ומכאן חשיבותו של יתרו חותנו, כוהן מדין, בהשתלשלות המאורעות מכאן ולהבא. מתוון הסנה (שמות ג') ועד מתן-תורה (שם י"ט—כ') ועד בכלל.

ג

שמות ב', טז: ולכוהן מדין שבע בנות ... יח: ותבאנה אל-רעואל אביהן ... הרי שמו של כוהן מדין הוא רעואל, והוא הנותן את בתו צפורה למשה לאשה (כא). אבל לקמן הוא ייקרא בשם יתרו (ג', א), ובפסוק אחד (ד', יח) ייקרא גם יתרו וגם יתרו. וכן נקרא יתרו הישמעאלי של דב"ה"א ב', יז יתרא בשמו"ב י"ז, כה (הישראל יתרו שם שיבוש תחת הישמעאלי). יתרו-יתר ורעואל הם כל שמותיו של יתרו: האחד שם-חול, והשני שם-קודש (רצ האל), מעין ידידיה, כשמו השני של שלמה (שמו"ב י"ב, כה). על השמות חובבי, קיני עוד נשמע לקמן, ואילו השמות הנוספים אשר המדרש מוסיף לה אינם עניין לכאן.

שמות ג', א: ומשה היה רועה את-צאן יתרו חותנו כוהן מדין, וינהג את-הצאן אחר המדבר, ויבוא אל הר האלהים חורבה.

רק משניתנה (בראשונה בשנת 1956) האפשרות לחוקרים מישראל לחקור היטב את הרי דרום חצי-האי סיני שזכנעו סר"ס החולקים על המסורת בדבר היות הרי-סיני בדרום חצי-האי. ייתכן, כמובן, לחלוק על המסורת הנוצרית בדבר זיהוי הרי-סיני עם ג'בל-קטריין, או על המסורת הערבית בדבר זיהויו עם ג'בל-

מוסה, אבל המרחק בין גוש החרים ההוא לבין קדש-ברנע הולם להפליא את הידיעה בדברים א', ב: "אחד עשר יום מחורב דרך הר-שיעיר עד קדש ברנע". אחת הטענות שנטענו לביסוס זיהוי הר-סיני עם אחד מהרי צפון חצי-האי (ג'בל-חלאל, למשל) היתה זאת: כיצד יתגלה אלוהי האבות למשה על הר כה רחוק מארץ מגוריהם ונדודיהם של האבות? לפי תפישת הימים ההם, האל קשור הרבה יותר במקום מושבו של העם העובד אותו מאשר בתפישת היהדות בהתפתחותה. אפילו יעקב אבינו משתומם על התגלות האלהים מחוץ למושב אביו בבאר-שבע: "ויאמר: אכן יש ה' במקום הזה, ואנוכי לא ידעתי" (בראשית כ"ה, טז). טענה מוצדקת, אבל שכחו הטוענים שאלוהי אברהם המתגלה על הר זה הוא גם אלוהי מדין, בנו של אברהם היושב בסביבה ההיא. זהו הגשר הגיאוגרפי בין ספורי האבות אשר בארץ-כנען ובצפון חצי-האי סיני ובין התגלות אלוהי האבות בהר-סיני שבקצה דרום. לא מפני מתן-תורה נתקדש ההר, כי הר-האלהים הוא כבר עתה, לפני מתן-תורה, משכן אלוהי האבות לפי תפישת שבט מדין. ידיעה על-כך שמה התורה בפי אלהים עצמו (שמות י"ט, ד): "אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, ואשא אתכם עלי-כנפי נשרים ואביא אתכם אלי". מכאן יצא ה' בתוך מחנה ישראל (דברים ל"ג, ב), ומכאן הוא יצא בימי דבורה לעמוד בראש צבאות ישראל (שופטים ה', ד-ה), ולכאן יבוא אליהו הנביא למעמד הר-סיני משלו (מל"א י"ט, ח ואילך).

שם, יא: ויאמר משה אל-האלהים: מי אנוכי כי אלך אל-פרעה וכי אוציא את-בני ישראל ממצרים?

שם, יב—יד: ויאמר: כי-אהיה עמך, וזה-לך האות כי אנוכי שלחתיך; בהוציאך את-העם ממצרים תעבדון את-האלהים על הר הזה.

ויאמר משה אל-האלהים: הנה אנוכי בא אל-בני ישראל, ואמרתי להם: אלהי אבותיכם שלחני אליכם. ואמרו לי: מה שמו? מה אמר אליהם? ויאמר אלהים אל-משה: אהיה, אשר אהיה. ויאמר: כה תאמר לבני ישראל: 'אהיה' שלחני אליכם.

ויאמר עוד אלהים אל-משה: כה תאמר אל-בני ישראל: ה' אלהי אבותיכם, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב, שלחני אליכם. זה-שמי לעולם וזה זכרי לדור ודור.

אל ההר הנה מצויים משה ובני ישראל לשוב בצאתם ממצרים. ועל הר זה, הקדוש למדין, שומע משה בראשונה, עפ"י מקור זה של התורה (ו', ב—ג), את שם-ההויה, שמו המיוחד של אלוהי האבות וישראל. אין, איפוא, סתירה חמורה בין המסורת לבין דעות של חוקרים ידועים הסוברים, שמדין והקינים הם עובדי ה' הראשונים. אבל אלוהי מדין בן-אברהם הוא הוא אלוהי האבות.

ד

שמות י"ח, ה: ויבוא יתרו חותן משה ובניו ואשתו אל-המדבר אשר-הוא חוגה שם הר האלוהים.

שם, יב—יג: ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים, ויבוא אהרן וכל זקני

ישראל לאכל-לחם עם-חותן משה לפני האלהים. ויהי ממחרת, וישב משה לשפט את-העם, ויעמד העם על-משה מן-הבקר עד-הערב.

שם, יז—יט: ויאמר חותן משה אליו: לא-טוב הדבר אשר אתה עושה. נבול תבל גם אתה גם-העם הזה ... עתה שמע בקולי, איעצך, ויהי אלהים עִמְךָ ... שם, כד: וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר.

שוב אנו קוראים שאין המסורת של התורה מְכַתֶּיֶשֶׁה את פעילותו של יתרו כוהן-מדין בחודשים הראשונים של עיצוב דמות האומה החדשה והתארגנותה. לא במקרה נקראה על שם יתרו הפרשה החשובה ביותר בתורה, הפרשה אשר בה מתואר מתן-תורה (שמות י"ח—כ').

שם, כז: וישלח משה את-חותנו, וילך לו אל-ארצו.

במדבר י', כט—לג: ויאמר משה לחובב בן-רעואל המדיני חותן משה: נוסעים אנחנו אל-המקום אשר אמר ה': אותו אתן לכם. לכה אתנו והיטבנו לך, כִּי־ה' דבר-טוב על-ישראל.

ויאמר אליו: לא אלך, כי אם-אל-ארצי ואל-מולדתי אלך.

ויאמר: אל-נא תעזב אותנו, כי על-כן ידעת חנותנו במדבר, והיית לנו לעינים. והיה כִּי-תֵלֶךְ עִמָּנוּ, והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עִמָּנוּ, והיטבנו לך.

ויסעו מהר ה' דרך שלושת ימים, וארון ברית-ה' נוסע לפניהם דרך שלושת ימים לתור להם מנוחה.

לאחר שיתרו-רעואל חותן משה הלך אל ארצו (י"ח, כז), אנו מוצאים במחנה ישראל את חובב בן רעואל, בנו של יתרו (במדבר י', כט). הואיל ולפי התחביר העברי יכולות המלים "המדיני חותן משה" (שם) להתייחס או אל חובב או אל רעואל, היו שנטו לחשוב את חובב לחותן משה ולזהות אותו עם יתרו. אבל חובב הוא באותו פסוק בנו של רעואל, ואין שניהם יכולים להזדהות עם יתרו, וכבר שמענו בשמות ב', יח שרעואל הוא יתרו. ועוד, הרי ראינו שיתרו חותן משה הלך לו אל ארצו. לא חובב בנו של יתרו הוא, גיסו של משה, וממנהיג צעיר זה מבקש משה עזרה, להיות לישראל לעיניים במדבר.

נזכור שחובב מסרב בראשונה, כי אין להם עניין בארץ חקלאית, ועל משה להפציר בו.

תשובתו הסופית של חובב לא הובאה, כי אין כל העניין טוב בעיני עורכי המקרא: כיצד מבקש משה עזרה מבשר ודם? לפיכך הובאו הפס' לג—לד תחת תשובתו של חובב, להודיענו שאין לישראל צורך בעזרת בשר ודם. הפיסקה במדבר כט—לד היא פגינה היסטורית המשקפת את המאורעות הריאליסטיים של הימים ההם בניגוד לעריכה ברוח היסטוריוסופיה ידועה ותפישת דתית. אבל חובב נענה לבקשתו של משה, כפי שעוד נראה לקמן בכתובים אחרים.

ה

במדבר כ"ב, א—ב, ה: ויסעו בני ישראל ויחנו בערבות מואב, מעבר לירדן ירחו. וירא בלק בן-צפור את כל-אשר-עשה ישראל לאמורי ... וישלח מלאכים אל-בלעם בן-בעור ... לקרא לו ...

שם כ"ד, כא—כב: וירא את־הקניני וישא משלו ויאמר: איתן מושבך ושים בסלע קנך, כי אם־יהיה לבער קין, עדימה אשור תשבך.

הרי נמצא קין, הוא הקיני, במחנה ישראל ממזרח לירדן. והקיני הוא, כידוע לנו כבר, שבטו של יתרו חותן משה. הרי הלך חובב בן רעואל בקרב מחנה ישראל כל ימי לכתם מהר־סיני. אבל הואיל ודור המדבר תם במדבר, מת גם חובב בן־רעואל, והשבט נקרא עתה על שם קין בנו של חובב, כנראה (ראה לקמן לפס' שופטים ד', יא).

שופטים א', טז: ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את־בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד, וילך וישב את־העם.

עיר התמרים היא יריחו (דברים ל"ד, ג), כי הוסיף הקיני להדריך את ישראל גם במעבר הירדן (יהושע ד', טז). שגם אותו יש להבין כפרק בידיעת הארץ², ולא כמעשה ניסים גרידא. אבל אחר מעבר הירדן, מלמדנו הכתוב, תור הקיני אל מדבריות הנגב, ארץ מושבו מאז — כי הלא כבר שמענו במדבר י', כט—לג, שאין לו כל עניין בארץ חקלאית³.

נאמר כאן: "קיני חותן משה", ולפיכך צורף גם השם "קיני" אל רשימת שמותיו של יתרו. אבל לקמן, בשופטים ד', יא, ייקרא גם חובב "חותן משה", וכבר שמענו שחובב בנו של יתרו היה, ולא יתרו עצמו. כנראה, שימש השם "חותן", מלשון התחתן, לציון יחסי־קירבה שונים הנובעים מהתחתנות (מעין "מחותן" ביידיש). אבל מה פירוש "וילך וישב את־העם"? הרי הוא כבר נמצא בנגב ערד, דרומה מרוב יישובם של בני־יהודה, אשר איתם עלה מיריחו, אם כן לאן הלך ועם איזה עם ישב?

תרגום השבעים קורא "העמלקי" תחת "העם". הואיל וכבר הקדמונים השתמשו בקיצורים: "העמ" תחת "העמלקי" (אותיות סופיות לא היו קיימות בימי קדם), יכלו להיווצר שתי גירסאות: העם כנגד העמלקי. אבל מי צודק? כשם שיכלו המעתיקים שלנו לטעות ולקרא "העם" תחת "העמלקי", יכלו המתרגמים לטעות ולחשוב, כי "העם" קיצור הוא במקום "העמלקי". מלמדת אותנו מידה ט"ו של הברייתא דל"ב מידות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: "משני כתובים המכחישים זה את זה, עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם", הפסוקים שמו"א ט"ו, ה—ו יכריעו בין שתי הגירסאות: "ויבוא שאול עדיעיר עמלק וירב (ויארב) בנחל. ויאמר שאול אל־הקיני: לכו, סורו, רדו מתוך עמלקי, פן אוספך עמו, ואתה עשית חסד עם כל־בני ישראל בעלותם ממצרים. ויסר קיני מתוך עמלק.

למדנו שאמנם יושב הקיני עם העמלקי, במדבריות הנגב אשר לשם חזר בכואו מיריחו לאחר שסיים את תפקידו כמורה־דרך לישראל במסעיו. ועוד דבר למדנו: לא נשכח החסד הזה אשר עשה הקיני עם ישראל. מכאן שאמנם נענה חובב

2 מ. נאור, המקרא והארץ, באור גיאוגרפי לתנ"ך, חלק שני, ליהושע ד', טז.

3 מ. נאור, מעיר־התמרים אל נגב־ערד, ספר זיידל, בהוצאת החברה לחקר המקרא בישראל, ירושלים תשכ"ב, עמ' 61—65.

לבקשתו של משה במדבר י', לא—לב, אעפ"י שניסו עורכי המקרא לטשטש את הדבר, ראה שם.

1

כשאנו קוראים על הליכתו של הקיני הנגבה ועל ישיבתו שם הלא נשאל: ומה דבר "יעל אשת חבר הקיני" אשר בצפון הארץ (שופטים ד', יז)? הקדים המקרא תשובה לשאלה זאת:

שופטים ד', יא: וחבר הקיני נפרד מקין, מבני חובב תותן משה, ויט אהלו עד אלון קצצננים (כן הוא הקרי!) אשר את-קדש.

על פירוש "חנות משה" כבר שמענו לעיל, אבל עיקר תפקידו של הפסוק הוא להכין אותנו לקראת ספור סיסרא באהל יעל אשת חבר הקיני ולענות על השאלה, כיצד נמצא חבר הקיני בצפון, בשעה שהשבט כולו יושב בנגב: וחבר הקיני נפרד מקין — ומה פירוש "קין" כאן? או שם-קיבוץ הוא לאשר אחריו: "מבני חובב", או קין הוא אחד מבני חובב. פירוש אחרון זה נראה יותר, כי רק כך נבין, מדוע ייקרא השבט מעתה "הקיני". וראה לעיל, לבמדבר כ"ד, כא—כב.

אמרנו: "בצפון", אבל לשם הבנת הקשר עם הכתובים שעוד נברר לקמן עלינו לדעת יותר על מקום מושבו של חבר הקיני.

המחנה הוא "את-קדש", ולאור הזכרת קדש-נפתלי באותה פרשה (שם ו', ט—י) קל לטעות ולזהות גם את קדש זאת עם קדש-נפתלי. הדבר לא ייתכן, כמובן, כי איך זה יברח סיסרא ברגל ממקום המערכה אשר "בתענך על-מי מגידו" (שופטים ה', יט) אל קדש-נפתלי אשר במרחק 80—100 ק"מ? מדוע לא יברח ברכבו עם שארית צבא הרכב אשר לו אל עירו, אל חרושת-הגויים (שם ד', טז), אשר במרחק 20—25 ק"מ בלבד? לא. קדש-יששכר היא (דבה"א ו', נו) אשר בין תענך למגידו.⁴

מל"ב ט', טז: וירכב יהוא וילך יורעאלה.

עשרה ק"מ ממזרח לקדש-יששכר.

שם, יב: ויקם ויבא וילך שומרון. הוא בית-עקד הרועים בדרך.

ששה ק"מ דרומה ליורעאל, 12 ק"מ דרומה-מזרחה לקדש-יששכר.

שם, טז: וילך משם, וימצא את-יהונדב בן-רכב לקראתו, ויברכהו ... ויעלהו אליו אל-המרכבה.

הדרך שומרונה מוליכה, כמובן, מבית-עקד (ג'למה⁵) לג'נין, ובין שני מקומות אלה, במרחק 12 ק"מ מקדש-יששכר, יהוא פוגש את יהונדב בן-רכב, העומד לימינו במלחמת ה' בבעל. אבל מי הוא יהונדב בן-רכב, ומה מעשהו במחקרנו זה? ירמיהו ל"ה, א—ב: הדבר אשר-היה אל-ירמיהו מאת ה' בימי יהויקים בן-יאשיהו מלך יהודה לאמר: הלוך אל-בית הרכבים ודברת אותם והבאותם בית ה' אל-אחת הלשכות והשקית-אותם יין.

שם, ה—ז: ואתן לפני בני בית-הרכבים גביעים מלאים יין וכוסות ואמר אליהם:

4 מ. נאור, המקרא והארץ, חלק שני, לשופטים ד', יא.

5 מ. נאור, המקרא והארץ, חלק שני, למל"ב י', יב.

שתויין. ויאמרו: לא נשתהיין, כי יונדב בן־רכב אבינו צוה עלינו לאמור: לא תשתויין, אתם ובניכם, עד־עולם! ובית לא־תבנו וזרע לא־תזרעו וזרע לא־תטעו, ולא יהיה לכם, כי באהלים תשבו כלי־מיכם — למען תחיו ימים רבים על־פני האדמה אשר אתם גרים שם.

הרי לפנינו כת של שומרי דרכי־המדבר המסרבים להסתגל לתרבות הארץ החקלאית. והם "גרים" בארץ, אינם יושבים בה, כדרך רועים נוודים. ופגישת יהוא ויהונדב אבי הכת הזאת היתה בסביבת קדשי־ששכר, מקום מושבו של חבר הקיני⁶. לא נופתע, איפוא לשמוע על הקירבה המשפחתית של הקינים והרכבים:

דבהי"א ב', נה: המה הקינים הבאים מחמת אבי בית־רכב.

פירש רד"ק: "המה הקינים — ... ואמרו רבותינו ז"ל שהיו מבני קיני חותן משה... מחמת אבי בית־רכב — והם משפחת בית־הרכבים הנזכר בספר ירמיה".

בזאת תמה פרשת הקיני במקרא, מבית מדין בן־אברהם מבני־שת. שיערנו לעיל א שבספור' קין בספר בראשית נשתלבו מסורות ישראליות וקיניות הסותרות זו את זו. אבל כיצד יקראו אבותינו לבני למך מבית קין "אבי יושב אהל ומקנה" וכו', והם כולם טבעו במי־המבול??

בראשית ד', כב: ואחות תובל־קין נעמה.

לא תיזכר בת במקרא אלא אס־כן תפקיד לה בהיסטוריה. נזכור איפוא את דברי הרמב"ן לפסוקנו: "ובבראשית רבה יש אומרים, אשתו של נח היתה". במדרש על זיווג נח ונעמה משתקף שילוב תרבות בני־שת עם תרבות בני־קין, שילוב שגרם לצירוף מסורות ישראליות ומסורות קיניות בבראשית ד' (לעיל א).

6 מ. נאור, רקעה ההיסטורי והגיאוגרפי של מלחמת דבורה וסיסרא, עיונים בספר שופטים, בהוצאת החברה לחקר המקרא בישראל, ירושלים תשכ"ו, עמ' 82—83.